

KAPITTEL 4

Lacan – poststrukturalisme og subjektet

Det har lenge eksistert svært kreative samfunnsteoretiske prosjekt som har orientert seg mot psykoanalysen, men denne samfunnsteorien har likevel stått relativt fjernt frå den generelle samfunnsteorien og den sosiologiske teorien. Den franske samfunnsteorien har heller retta merksemda mot den generelle filosofien, lingvistikken, semiotikken, og altså psykoanalysen (Mouzelis 1995: 6). Dette gjeld også for det tredje store fleirdisiplinære prosjektet om å skapa ein freudiansk samfunnsteori som sprang ut av Jacques Lacan si tilbakevending til den tidlege Freud i *Écrits* (1966), noko som likna mykje på nyoppdaginga av den unge Marx innanfor Frankfurtskulen. Lacan er kjend for å vera vanskeleg å lesa, men like fullt vert han stadig referert til av den verdskjende filosofen Slavoj Žižek, og han bruker innsikter frå Lacan i aktuelle analysar av samfunn og kultur (Žižek 2006).

Felles for denne franske filosofien og samfunnsteorien er at omgrepet om subjektet erstattar omgrepet om eget som finst hjå

Freud, og dei objektrelasjonelle teoriane. Subjektomgrepet har to meiningar, eller to ulike aspekt. Det eine er at subjektet kan vera aktør, aktivt og handlande, og det andre aspektet refererer til underordning, på engelsk *subject to, the king's subjects*. I denne meininga vert subjektet skapt i språket, kulturen, diskursane, subjektet vert interpellert, eller ropt etter, som Louis Althusser (1918–1990) uttrykkjer det (Althusser 1971). Det sentrale for alle objektrelasjonsteoriane er å analysere kvaliteten på dei relasjonane barnet inngår i, og korleis desse relasjonane skaper autonome eller avhengige og umodne menneske. Lacan har eit heilt anna syn, og han meiner at det ikkje finst eit heilskapleg subjekt. Han meiner heller at subjektet oppstår gjennom ei desentrering, framandgjerung, forvrenging, eller underordninga av den andre.

Denne desentreringa og framandgjerung skjer innanfor to ulike ordenar, eller fasar. Innanfor den imaginære ordenen er mor og barn knytte saman i ein førspråkleg symbiose, der barnet opplever ei fullstendig samansmelting med mora. I denne ikkje-differensierte verda er mora den einaste kjelda til nyting, og denne narsissistiske fantasiverda gjev det første utkastet til subjektiviteten, noko som også vil finnast som ein infantil eller arkaiske infrastruktur i vaksenlivet som spelar seg opp att i alle møte med andre personar, i våre kulturelle erfaringar og i det narsissistiske innslaget i store delar av dagens mediekultur.

Når barnet er rundt seks månader, ser det seg i ein spegel, og på denne måten oppdagar barnet seg sjølv som ein framandgjord heilskap i eit spegelbilde. Dette kan oppfattast både bokstaveleg og som ein metafor for at subjektet heile tida speglar seg i andre menneske. Lacan framheva det skopiske, som vil seia at synet er avgjerande for at barnet får ein slags einskap gjennom å oppleve blikket frå den andre, og i spegelfasen er det Den andre sitt blikk spedbarnet ser seg sjølv gjennom. Vi får danna eit lager med visuelle bilete og fantasiar før vi høyrer stemmer, og før vi kan snakke eit språk. Og denne imaginære fantasiordenen er til stades som

arkaiske og narsissistiske fantasiar gjennom vårt vaksne liv (Bocock 2002: 10). Den forvrengde heilskapen oppstår gjennom ein fantasifull identifikasjon med eit spegelbilete som er ein refleksjon av ei visuell overflate. Gjennom denne imaginære identifikasjonen vert barnet fanga i ei miskjenning, noko som gjer at det alltid vil vera umogleg å få tilgang til noko som liknar på eit sant og heilskapleg sjølv. Og dei psykotiske gjennomfører aldri denne transformasjonen med å danna ein slags heilskap gjennom framande blikk, og desse psykotiske menneska er difor fragmenterte og desintegreerte i sin psykiske konstitusjon.

Spegelstadiet representerer ein opphavleg struktur som fungerer etter sine egne lover og viskar ut det historiske, altså slik at det synkrone vert sett framføre det diakrone, eller historiske. Det umedvitne bryt med det historiske, og alt vi har erfart, dannar eit nedslag i det umedvitne løyst frå tidsrekker og logiske samanhengar. Traumatiske opplevingar frå barneåra tek ofte meir plass i det umedvitne enn dagens opplevingar og minne frå den nære fortida. Denne framandgjeringa av subjektet som skjer i den imaginære og symbiotiske spegelfasen, vil spela seg opp att i alle møte med andre menneske seinare i livet, og ikkje minst har mykje av samtidskulturen nettopp dette narsissistisk preget, der media er forma av dei infantile fantasiane. Mediefantasiane og den visuelle mediestraumen, dei illusoriske ønska, ikoniske bilete av politikarar og andre kjendisar, politikk som reklame og underhaldning, alt dette skaper entusiasme hjå publikum fordi det er eit slektskap mellom mediebileta og dei arkaiske og infantile psykiske fantasiane.

Innanfor den symbolske ordenen vert den heilskaplege symbiosen mellom mor og barn løyst opp gjennom namnet til faren, *nom-du-père*. Faren seier «nei» ved å innføra lova mot incest, altså forbod mot å begjæra mora. Det er den same framandgjeringa i den symbolske ordenen som innanfor den imaginære ordenen, der subjektet vert konstituert gjennom symboliseringar,

eller diskursar, frå den sosiale og kulturelle samanhengen. Barnet vert løyst frå den imaginære identiteten med morskroppen og ført inn i den symbolske verda gjennom ein identifikasjon med faren. Det er faren som fører barnet inn i språket, som er eit spel av differansar mellom *signifiers*, som er ordlyden, eller det visuelle biletet, og *signified*, som er omgrepet si ideelle mening. Subjektet er ikkje herre over det som vert sagt, tvert imot identifiserer vi oss i språket ved å fortapa oss i språket. Subjektet er difor eit produkt av språket, noko som også gjev opphav til den kjende utsegna til Lacan om at det umedvitne er strukturert som eit språk. Subjektet er desentrert og eit produkt av *signifiers* som refererer til andre *signifiers*, eit produkt av språket som talar i oss. Subjektet oppstår nettopp ved å verta interpellert, eller kapra, ropt til, slik at det vert danna subjektposisjonar. Innanfor ein slik konsepsjon er ikkje subjektet modent og autonomt, men heller fragmentert og desentrert og produsert av eigne logiske meningsprosessar (Elliott 2015: 104–108).

Lacan gjennomførte denne strukturalistiske nytolkinga av særleg Freud sine tidlege arbeid, som *Draumetyding* (1900), *Dagliglivets psykopatologi* (1901) og *Vitsen og dens forhold til det ubevisste* (1905). I alle desse arbeida står språk og mening sentralt i analysen: I *Dagliglivets psykopatologi* studerte Freud ulike former for gløymse, dekkminne, små feilhandlingar, forsnakkingar osv., og han meinte at alle desse små detaljane ved eit daglegliv ikkje var tilfeldige feilhandlingar, men tvert imot vart genererte av ein underliggjande struktur i det umedvitne. Difor kunne desse feilhandlingane tolkast, forståast og verta meningsfulle. I *Draumetyding* er det eit sentralt skilje mellom det manifeste drauminnhaldet og den latente draumetanken. Gjennom det såkalla draumearbeidet vert den latente draumetanken omforma og gjord manifest gjennom «fordiktingar», kondenseringar, eller fortettingar (det er verdt å merka seg at på tysk tyder *verdichtung* fortetting eller «fordikting»). Vi har

altså tilgang til meininga med draumen gjennom slike «fordiktingar», eller fortettingar av meining, det som Lacan meinte var metaforar. Eit anna aspekt ved den manifeste draumemeininga er forskyvingar, som Lacan meinte kunne forståast gjennom det retoriske omgrepet om metonymi. Draumetolking inneber difor ei språkleg tolking av dei to meistertropane innanfor retorikken, metaforar og metonymi, og dette er difor ikkje så ulikt dei metodane som vert nytta av den språklege analysen av eit dikt (Kittang 1997: 35). Draumesymbola er også viktige aspekt ved draumane, og dei er særleg viktige fordi dei finst både ontogenetisk i den enkelte sitt umedvetne sjeleliv, samstundes som desse draumesymbola, ifølgje Freud, dannar hovudinnhaldet i dei fylogenetiske mytane, eventyra osv.

Den franske sosiologen, filosofen og psykoanalytikaren Louis Althusser (1918–1990) gjekk i analyse hjå Lacan, men det hjelpte tydelegvis ikkje, for han kvelte kona si og vart plassert i forvaring på psykiatrisk klinikk frå 1980 (Joas 2009: 354). Men det er meir interessant å visa til at Lacans verk inspirerte Althusser til å gå i gang med eit ambisiøst prosjekt om å laga ein syntese mellom marxisme og Lacan sin spesielle versjon av psykoanalysen (Althusser 1971). Det er ikkje ei lett oppgåve å gjera greie for dette prosjektet, og eg vil avgrensa meg til for det første korleis ein skal forstå Marx sitt omgrep om ideologi ved bruk av Lacans omgrep om den imaginære orden, og for det andre korleis denne ideologien interPELLERER, eller roper til eit individ, slik at det vert danna eit subjekt.

Ifølgje Althusser er ein ideologi ein rein illusjon, eller ei omarbeiding av realiteten. Ein ideologi er ein imaginær konstruksjon, om lag som Freuds forståing av draumar, som er sette saman av restar frå den daglege erfaringa, men gjennom draumearbeidet dannar denne tilfeldigje samansetjinga ein orden. Denne meiningfulle ordenen forvrenger realiteten gjennom forskyving (metonym) og fortetting (metafor), eller gjennom ein poetisk

fantasi. Ein ideologi representerer på same måte realiteten gjennom den same poetiske fantasien, eller den imaginære speglinga eller forvrenginga av realiteten. Og på same vis som ein draum er evig og opphevar tida, er den ideologiske fantasien tidlaus og utan historie: «That is why I believe I am justified, hypothetically at least, in proposing a theory of ideology *in general*, in the sense that Freud presented a theory of the unconscious *in general*» (Althusser 1971: 28–29). Verken draumen eller ideologien samsvarar med realitetane, og slik er dei illusjonar, men likevel alluderer dei til realiteten, og difor kan ein tolka draumane og ideologiane. Gjennom denne tolkinga kan ein oppdaga realitetane bakanfor dei poetiske fantasiane (Althusser 1971: 50).

Ideologiane vert skapte innanfor ein imaginær orden, men finst også i den symbolske ordenen som diskursar og talemåtar. Desse ideologiane roper til, kaprar eller interPELLER konkrete individ og omskaper dei til subjekt under nasjonen, familien, kjønna og klassen. Ideologiane fungerer på denne måten gjennom å rekruttera individa og transformerer dei til subjekt gjennom å ropa: «Hei, du der» (Althusser 1971: 40). Individida stoggar opp og snur seg etter dette symbolske utropet, og vert eit lydhøyrte subjekt. Subjekta vert skapte gjennom å verta ein annan innanfor den symbolske ordenen. Når subjektet vert konstituert i høve til diskursar om klasse, rase, seksualitet og nasjon, miskjenner subjektet seg sjølv og trur at det er autonomt, og legalt fritt: Subjekta underordnar seg diskursane, men bevarer ein illusjon om fridom, og på denne måten vert klassesdominansen innanfor det kapitalistiske samfunnet vedlikehalden og skriven inn i nye generasjonar.

Lacan sitt perspektiv har også opna opp for ein fornya integrasjon av feminisme og psykoanalyse. På same måte som innanfor objektrelasjonsteoriane er fokuset flytta over til den førødipale fasen der tilhøva mellom mor og spedbarnet er det mest sentrale for å forstå utviklinga av kjønnsidentiteten. Det er lova til faren som løyser opp den symbiotiske einskapen mellom mora og barnet

innanfor den imaginære ordenen og innfører differensiering og særskilde kjønnsidentitetar. Denne utgangen frå den imaginære ordenen og den rike symbiosen med mora vert opplevd som ein smertefull «kastasjon» både for gutar og jenter. Men kvinnene har i tillegg vorte brutalt ekskluderte frå den maskuline kulturen. Maskuliniteten vert konstruert rundt det visuelle fallossymbolet, mens det feminine er utanfor språket og den symbolske ordenen. Den seksuelle identiteten er difor ikkje ei direkte avleiing frå den anatomiske skilnaden mellom menn og kvinner, men oppstår som ein skilnad innan den symbolske ordenen (Elliott 2002: 140–142). Dette perspektivet om den symbolsk skapte patriarkalske ordenen inspirerte feministiske psykoanalytikarar til ei intellektuell og sosial rørsle som nettopp ville frigjera kvinnene frå den patriarkalske symbolske dominansen.

Julia Kristeva (1941–) er ei av dei psykoanalytiske feministane som utvidar og endrar Lacan sitt perspektiv, mellom anna i boka *Revolution in Poetic Language* (1984). Ifølgje henne vert spora etter den førødipale mora prega inn i spedbarnet innanfor den semiotiske ordenen. Det vil seia at den symbiotiske relasjonen mellom mor og barn set seg i psyken som stemningar, kroppslege framtoningar, tonale rytmar og klangen i det tala, feilsnakkningar og i det tause og usagte. Desse semiotiske kreftene er også subversive overfor den patriarkalske, symbolske orden, fordi denne semiotiske ordenen er opphavlege kjensler som kjem frå den symbiotiske relasjonen til mora (Elliott 2015). Samstundes er det slik at danninga av symbol skjer gjennom fars namn og lov. Kristeva studerer difor korleis affektar, stemningar og meiningar vert danna i samspel med mora i den semiotiske ordenen og gjennom identifikasjonar med faren i den symbolske ordenen.

Kristeva er inspirert av Lacan, men ho meiner likevel i opposisjon til Lacan sitt synspunkt om at barnet vert ført inn i den symbolske orden ved fars namn og lov, at det vesle barnet også vert introdusert i språket og difor sivilisasjonen gjennom symbiotisk

samhandling med mor. Subjektet er ein prosess, eller er kontinuerleg på prøve, i samspelet mellom det affektive, kroppslege og biologiske på den eine sida og framveksten av tale og vokale symbol på den andre sida. «... *le sujet en procès*, translated variously as the subject-in-process or the subject-on-trial. The French phrase *en procès* has a double allusion to both «in process» and under legal duress» (McAfee 2004: 38). Subjektet er ein effekt av språklege prosessar, vi vert den vi er gjennom å delta i meningsdannande prosessar. Det eksisterer ikkje eit sjølvmedvit før vi kan bruka språket, medvitet oppstår gjennom at barnet vert leia inn i språket.

I det som Lacan kallar den imaginære ordenen, eller den semiotiske ordenen ved Kristeva sitt omgrep, inngår mor og barn i ein symbiotisk orden, der barnet ikkje skil mellom seg sjølv og morskroppen, og Kristeva samanliknar barnet si inkorporering av mor sitt bryst med inkorporering av talen. Kroppen talar gjennom språket, og affektive stemningar er understraumar i det symbolske språket. Barnet inkorporerer brystet, slik at det vert ein del av barnet, og på same måte lærer spedbarnet å tala gjennom å inkorporera rytmen og klangen i talen, og det å læra enkel tale er knytt til kroppslege rytmar og stemningar. Barnet inkorporerer både talen og morsbrystet som ein del av seg sjølv. Det er ved denne inkorporeringa av språkmønster og den andre sin tale at det vert mogleg å kommunisera og danna fellesskap, eller kommunion. Og det er gjennom å øve opp denne evna til å assimilera og ta opp att ord at barnet vert som den andre, eller eit subjekt (McAfee 2004: 36–36). I denne narsissistiske og semiotiske fasen vert det danna ein felles rytme og klang mellom mor og barn, eit førsymbolisk mimetisk fellesskap, som likevel er grunnlaget for at barnet kan verta eit subjekt gjennom å verta ført inn i det symbolske språket. Eit symbolisk språk utan tilførsel av affektive stemningar og kroppslege disposisjonar vert dødt og stivt, om lag slik ein utan innleving les stivt opp frå eit skodespel.

Det skjer ein gradvis overgang frå at barnet løyser seg frå den symbiotiske einskapen med mora – ein negasjon av mora – til at barnet begynner å identifisera seg med faren og inkorporerer ord og symbol frå fars namn og lov. Slik vert barnet introdusert til den symbolske ordenen ved å identifisera seg med faren. Det er eit triangel her: Barnet er først i ein symbiose med mora, der mor og barn lever i ein affektiv union med felles klang og rytme, og mora nynnar, syng og voggar barnet inn i ein varm famn og lèt barnet få næring og lyst inntil mors bryst, og denne samklangan dannar også eit mønster for eit enkelt vokalt språk. Faren bryt opp denne symbiosen og introduserer barnet for eit meir avansert språk og for symbol som barnet kan bruka til å bearbeida det veldige tapet som barnet opplever av å verta løyst frå symbiosen med mora. Barnet kan slik sett unngå den narsissistiske depresjonen berre ved å identifisera seg med faren, slik at det kan erverva seg symbol til å arbeida med tapskjensla (McAfee 2004: 67).

I *Svart sol* (1989, 1994) hevdar Kristeva at den deprimerte personen lir av ei paralysering av den symbolske makta til språket. Ho skil mellom ein objektdepresjon, eller ein melankolsk tilstand, der personen lir over eit tapt objekt, og narsissistisk depresjon, som er ei melankolsk sorg over tap av Tingen, eller det reelle, i Lacans distinksjonar mellom den imaginære ordenen, den symbolske ordenen og det reelle. Objektdepresjonen er kjenneteikna av at den deprimerte har ambivalente kjensler av hat og kjærleik til ein person, eller kjærleiksobjekt. Den deprimerte kan installere den som vert elska/hata i sin eigen karakter, og slik sett kan ein forstå at den deprimerte personen sine stadige klagar mot seg sjølv eigentleg er aggresjonen mot den andre som er installert i subjektet. Det uforklarlege i sjølvmordet vert også forståeleg ved at sjølvmordet er eit mord på den personen som er installert i subjektet.

Når det gjeld den narsissistiske depresjonen, er dette ikkje eit skjult åtak på ein annan person som er installert i subjektet,

men den veldige triste kjensla er knytt til eit stort indre sår, ei veldig kjensle over å vera tom og ufullstendig, å ha mist Tingen («den døde mora» som André Green (1986) kallar dette), dette namnlause, symboltomme tapet som oppstod før subjektet hadde lært det symbolske språket. Denne kjensla over melankoli og tristheit erstattar objektet, slik at den depressive stemninga også er eit forsvarsverk mot indre oppløysing av subjektet, eller triumfen til dødskreftene. Eit subjekt, eller eit menneske som lir av denne narsissistiske melankolien er difor prega av ei total stemning, med ein stiv kroppsframtoning, eit monotont toneleia, og ein livlaus talemåte. Subjektet har ein indre heilskap som deprimert, og utan denne depressive affekten går subjektet i stykke. Det er difor to utvegjar ut av denne totale stemninga, eller humøret. Den eine utvegen er depresjonen, heilinga, er å la den semiotiske stemninga verta omsett til det symbolske språket, eit forsøk på symbolisering av den namnlause og tause tingen, eller å gje ord til den murrande melankolien. Den andre utvegen er den negative utgangen. All den tid den gjennomtrengjande kjensla og stemninga av det triste erstattar objektet, slik at subjektet oppnår ei form for integrasjon og ei kjensle av heilskap kring denne negative stemninga, er det også mogleg at opphevinga av depresjonen kan opna for fullt for dødskreftene og desintegrasjonen av subjektet og eit løfte om å verta ingen ting, å fryda seg over det «oseaniske».

Tristheten rekonstruerer faktisk en følelsesmessig sammenheng i jeg'et, som re-integrerer sin enhet i affekten. Det depressive humøret konstitueres som en narsissistisk støtte, riktignok negativ, men ikke desto mindre tilbyr den jeg'et en integritet, om enn ikke-språklig. Ut fra dette er den depressive affekten et supplement til opphevingen av den symbolske avbrytelsen (et supplement til den depressive «det har ingen mening»), samtidig med

at den beskytter den deprimerte mot selvmordshandlingen. Men det er en skrøpelig beskyttelse. Den depressive fornektelsen som tilintetgjør meningen i det symbolske, tilintetgjør også handlingens mening og leder subjektet til å begå selvmord uten angst for desintegrasjonen, men ser det som en gjenforening med den arkaiske ikke-integrasjon – like dødelig som frydefull, «oseanisk» (Kristeva 1994, 1989: 34).

Den deprimerte er ute av stand til å nytta språket til å fylla inn for det tapet som oppstår gjennom eit liv, og særskilt tapet av morstingen: det vil seie tapet av identitet, tapet av fortida, og den deprimerte misser difor all interesse for omgjevnadene. Den psykiske energien skiftar over til eit meir primitivt nivå – til eit moderleg og driftsbasert nivå. Depresjonen fører til tap av det symbolske og frisetjing av kreftene til det semiotiske (Elliott 2002: 146–147). Dersom den deprimerte skal omarbeida sorga over den tapte mora, må sorgstemninga verta overført til meningsfulle teikn gjennom identifikasjonen med faren, slik at den depressive sitt døde språk kan verta ei levande språkleggjering:

Denne identifikasjonen som man kan kalle fallisk eller symbolsk, garanterer subjektets inntreden i tegnenes og de skapende prosesenes univers. Fars-pillaren i denne symbolske triumfen er ikke den ødipale far, men den «imaginære far», «den individuelle forhistoriens far», ifølge Freud, som garanterer den primære identifikasjonen. Det er imidlertid svært viktig at denne prehistoriens far kan sikre sin rolle som ødipal far i den symbolske Loven: det er på grunnlag av denne harmoniske alliansen mellom farsfunksjonens to ansikter at kommunikasjonens abstrakte og arbitrære tegn får en sjanse til å knytte seg til de prehistoriske affektive identifikasjonene, og den depressives døde språk en mulighet til å oppnå en levende mening i båndene til andre mennesker (Kristeva 1989, 1994: 37).

André Green (1927–2012) var ein fransk psykoanalytiker som også ville forstå denne djupe depresjonen, som ikkje kan forståast gjennom «vanleg» tap av ein person eller som forårsaka av vanskelege livsvilkår. Denne depressive posisjonen må forståast gjennom omgrepet «den døde mora», dette at babyen misser mora si emosjonelle støtte akkurat under forminga av dei mest djupe kjenslene. Det gjer noko med korleis spedbarnet vert omslutta av verda, og tap av den harmonerte og varme omsorga skaper eit hol i psyken som vanskeleg kan fyllast igjen (Green 1986). På tilsvarande vis som Kristeva, Melanie Klein og D.W. Winnicott, vil Green forstå den patologiske depresjonen i høve til svikten i den symbiotiske einskapen mellom mor og spedbarnet. Ifølgje Green har Freud og psykoanalysen studert nøye døden til faren i *Totem og tabu* (1912–13), der hovudpoenget var at den døde faren ofte gjenreiste seg med stor psykisk og moralsk styrke, slik at fars overeg, eller egideal, vart vidareført til nye generasjonar, lenge etter at faren var død. Lacan har også eit sterkt omgrep om faren, «i namnet til faren» vil seia at faren bryt opp einskapen med mora, og gjennom denne negasjonen vert barnet ført inn i den symbolske ordenen, eller språket (Green 1986: 144).

Ifølgje Green har det vore mindre merksemd om «den døde mora» og det massive fråværet av emosjonell tilknytning som denne negativiteten skaper. Reint klinisk har mora i denne tilstanden av «død mor» opplevd lammande depresjon – som skuldast sorg over tapet av ein nær person – i den tida då ho må vera harmonisk og vera varmt til stades og føregripa alle behov og frustrasjonar frå spedbarnet. Spedbarnet har kanskje lege ømt og kjenslevart til mors bryst, men så er alt forandra, barnet sansar brått ei kald og stiv mor. Barnet sluttar å investera lystkjensler i mors kroppen og tek innover seg gjennom introjeksjon den døde, stive og kalde mors kroppen som er til stades utan hjartevarme, noko som skaper eit psykisk hol og tap av meining hjå det vesle

barnet. Den vitale gleda hjå babyen har brått forsvunne, om lag som forsvinninga av ein gamal sivilisasjon.

What comes about then is a brutal change of the maternal imago, which is truly mutative. Until then there is an authentic vitality present in the subject, which comes to a sudden halt, remaining seized from then on in the same place, which testifies to a rich and happy relationship with the mother. The infant felt loved, notwithstanding the risks that the most ideal of relationships presupposes. Photos of the young baby in the family album show him to be gay, lively, interested, carrying much potentiality, whereas later snapshots show the loss of this initial happiness. All seems to have ended, as with the disappearance of ancient civilizations ... (Green 1986, Kindle Location 3080–3085).

Denne transformasjonen av det psykiske livet til barnet i det mora brått vert borte, fører til ein katastrofe for barnet, fordi det skjer utan forvarsel, og mora vert blåst ut som eit ljøs frå spedbarnet si verd. Denne erfaringa skriv seg inn i den mjuke barnekroppen og skaper så djupe og varige nedslag i barnesinnet, om lag som om den djupe sorga, det psykiske holet og det depressive meinings- og språktapet er nedarva som ein del av den biologiske naturen. Det viser vel heller til at spedbarnet sin natur er plastisk og forma av dei første leveåra.

Postmodernisme og psykoanalyse

Deleuze og Guattari si bok *Anti-Ødipus* (1980) har vakt stor merksemd i fleire periodar, både mellom entusiastiske supporterar og mellom ihuga motstandarar av prosjektet. Antonio Negri og Michael Hardt er to samtidige forfattarar som har late seg inspirere av Deleuze sitt filosofiske prosjekt, både i *The*

Empire (2000) og i *Assembly* (2018). Etter mi vurdering inneheld *Anti-Ødipus* viktige innsikter og foreslår nye omgrep for å diskutera begjær og kapitalisme, men dette verket har også alvorlege manglar når det gjeld å identifisera motkrefter mot kapitalismen. Det kan kanskje vera eit typisk kjenneteikn for den franske teorien som formidlar originale innsikter, ofte på bakgrunn av ein poetisk fantasi og manierte og overdrivne påstandar som nærmar seg det tøvete.

Det sentrale ved *Anti-Ødipus* er å forstå og analysera samanhengen mellom kapitalstraumar og begjærstraumar gjennom omgrepsspara deterritorialisering og reterritorisering og avkoding og rekoding. Framveksten av det internasjonale kapitalistiske systemet og kapital- og varestraumane medfører deterritorialisering og avkoding, noko som vil seia at kapitalstraumane, varestraumane og den mobile arbeidskrafta bryt ned lokale fellesskap, slekta, religiøse fellesskap, vanar og tradisjonar og erstattar desse fellesskapa med den anonyme, generiske og plasslause vareforma. Men kapitalismen medfører ei dobbel rørsle: På den eine sida deterritorialisering gjennom begjærstraumar og kapital- og varestraumar, slik sett er kapitalismen nær å vera ei «begjærmaskin». Men på den andre sida er han ei sosial maktmaskin, *socius*, som gjennomfører nokså brutale og «protofascistiske» og paranoide former for reterritorisering av begjær- og kapitalstraumane.

I denne samanhengen meiner Deleuze og Guattari at schizofreni er sjukdomstilstanden og lidinga som er knytt til begjærstraumane, pengestraumane og deterritorialiseringa, mens paranoia er sjukdomstilstanden som samsvarar med ekstrem reterritorisering, slik som fascistiske og høgreradikale rørsler som identifiserer fiendar i kapital-, vare- og menneskestraumen og forsøkjer å fiksera absolutte territoriale grenser mot farlege inntrengjarar, bolsjevikar, jødar og muslimar (Østerberg 1989: 228–229). Dette er ei aktuell skildring av dagens globalisering,

som på den eine sida er kjenneteikna av begjærstraumar, pengestraumar, varestraumar, informasjonsstraumar, immigrantar i rørsle og nye plastiske identitetar, og på den andre sida framveksten av protofascistisk og paranoid reterritorialisering, og kontroll av grenser og bygging av fysiske og psykiske murar mot migrantar og nye identitetar, som homofile og lesbiske legningar. Globalisering medfører nye former for rasisme, etnisk nasjonalisme og tilsynekomst av fascisme, høgreradikalisme, islamsk terror, tvangshandlingar, alle slike fenomen som forsøker å stogga straumane og skapa nye rigide kodar, som eigentleg mobiliserer dødskreftene mot Eros sin grenselause vitalitet.

As a corollary of this law, there is the twofold movement of decoding or deterritorializing flows on the one hand, and their violent and artificial reterritorialization on the other. The more the capitalist machine deterritorializes, decoding and axiomatizing flows in order to extract surplus value from them, the more its ancillary apparatuses, such as government bureaucracies and the forces of law and order, do their utmost to reterritorialize, absorbing in the process a larger and larger share of surplus value (Deleuze og Guattari 1972, 1983: 34–35).

Dette gjev også eit bilete av den undertrykkjande naturen til det moderne samfunnet, der det er ei sentral innsikt i denne boka til Deleuze og Guattari at dei vitalistiske, schizoide straumane av begjær vert koda innanfor familien og ødipuskomplekset. Det er dette som er den radikale kritikken av Freud gjennom innsikter frå Freud, noko som også gjev tittelen til boka: Det er ein fundamental kritikk av den patriarkalske ordenen og ødipuskomplekset som stengjer av dei vitalistiske straumane, og restrukturerer begjærstraumane gjennom å skapa ein avstengd kulturell orden. Psykoanalysen er i denne samanhengen ei undertrykkande kraft som bidreg til å rekoda begjæret innanfor

nevrotiske mor–far–barn-tilhøve. Det er samstundes ein kritikk av den ordensskapande og protofascistiske rekodinga av varestraumane gjennom framveksten av bankar, forsikringsselskap og aksjemarknader.

Det er verdt å merka seg at Deleuze og Guattari meinte at denne paranoide kapitalistiske reterritorialiseringa aldri er fullstendig, fordi dei schizoide begjærstraumane heile tida slepp unna den protofascistiske og kapitalistiske ordenen. Begjæret, som er polymorft, overskridande og fragmentarisk, utfordrar med dette stadig den kulturelle meininga som er sentrert rundt ødipuskomplekset og den kapitalistiske ordenen. Dei utviklar omgrepet om ei subjektlaus maskin, ein kropp utan organ, som produserer ein straum av vitalistisk begjær, eit omgrep inspirert av Henry Bergsons omgrep *elan*, noko som kan kortslutta kapitalstraumane og den ødipale og kapitalistiske logikken.

As for the schizo, continually wandering about, migrating here, there, and everywhere as best he can, he plunges further and further into the realm of deterritorialization, reaching the furthest limits of the decomposition of the socius on the surface of his own body without organs. It may well be that these peregrinations are the schizo's own particular way of rediscovering the earth. The schizophrenic deliberately seeks out the very limit of capitalism: he is its inherent tendency brought to fulfillment, its surplus product, its proletariat, and its exterminating angel. He scrambles all the codes and is the transmitter of the decoded flows of desire (Deleuze og Guattari 1972, 1983: 35).

Det ekstreme, manierte og opplagt tøvete med denne analysen er at den schizoide, eller den psykotiske med ein veldig libidinøs intensitet, framstår som den store helten i det moderne samfunnet som kan utfordra den kulturelle meininga og vera den einaste motkrafta, både til dei deterritorialiserte kapitalstraumane og

den reterritorialiserte protofascistiske kapitalistiske ordenen. Det er vanskeleg å forstå korleis eit subjekt som er overvelda av interne fantasiar, og som er avstengd frå realistiske vurderingar frå den ytre verda og ikkje kan etablere meningsfulle kontaktar med andre menneske, likevel kan representere ei form for fridom og vere ei motvekt mot anonyme varestraumar og den ordensfascistiske kapitalismen som er dei to kapitalistiske tilsynekomstane.

Den franske filosofen og psykoanalytikaren Dany-Robert Dufour har vekt betydeleg oppsikt og interesse med *The Art of Shrinking Heads* (2003, 2008), og også her i Noreg har denne boka vorte kommentert og formidla (Madsen 2011). Dufour diskuterer framveksten av eit postmoderne subjekt, og denne framstillinga vidarefører, kritiserer og gjer bruk av reviderte innsikter frå både Lacan og Deleuze og Guattari. Han hevdar at det moderne subjektet hadde to aspekt. Det var på den eine sida, slik Kant også forstod dette, i stand til å handla autonomt ut frå morallova, og med støtte av ei kritisk og offentleg fornuft. På den andre sida vart subjektet, i og med denne fridommen og evna til offentleg kritikk, også i stand til å handla feil, og difor oppstod den nevrotiske skuldkjensla som ein skugge av det kritiske subjektet, slik dette vart skildra av Freud.

Ein kan seia at Dufour meiner at det har vore ein antropologisk mutasjon med framveksten av det postmoderne subjektet som verken er kritisk eller nevrotisk, og at dette subjektet også er symbolsk utarma fordi det ikkje vert forma av den kritiske og nevrotiske andre. Difor kan dette avsymboliserte subjektet verta kopla på straumar av underhaldning og varestraumar, utan å vere verken kritisk eller nevrotisk. Dette subjektet grensar mot schizoid psykose, og svake symbol kan føra til framveksten av ei tom depressiv kjensle. Denne avsymboliseringa av subjektet, denne skapinga av eit flatt og tomt subjekt, kan studerast frå fleire sider, til dømes at den narrative oppbygginga av subjektet vert erstatta av intense visuelle bilete i TV og underhaldningsindustrien.

Eit barn kan danna seg som eit subjekt gjennom å høyra på forteljingar av ein vaksen. Subjektet har ein narrativ, dialogisk og intersubjektiv struktur, og det er gjennom å lytta til ein vaksen forteljar at det vert danna symbolske markørar som gjer det mogleg å skilja her frå der, no frå før og subjekt frå den andre. Eit barn som sit i lag med vaksne og høyrer på forteljingar, vert introdusert i ei symbolsk verd med moral, skjønnheit og sanning. Dei vaksne sine forteljingar skaper fantasi og autonomi, kritisk medvit og moralsk skuld. Det skaper eit subjekt, som vil seia både evne til å handle autonomt og evne til å underordna seg den andre (subjection). Den allmenne konsentrasjonssvikten, som vert identifisert gjennom diagnosar som ADDH og ADHD, men som også kan seiast å eksistera som ein allmenn kulturell tilstand, kan i ein viss grad skildrast gjennom ein overgang frå ein narrativ kultur til ein visuell kultur. I ein visuell kultur vert barn og unge stimulerte gjennom ein kaskade av visuelle bilete, og evna til å høyra på ei historie kan verta mindre aktiverte. Kort sagt, eit barn som sit framføre TV-skjermen og PC-en utan pause, misser gradvis konsentrasjonen til å lesa eller høyra ei forteljing. Hjernene er eit plastisk organ, og straumen av visuelle bilete vert rissa inn i nevronbanane.

Sett frå ein annan synsvinkel er det sant at subjekta misser den eksterne lova, som faren, nasjonen, rasen og klassen, desse instansane som rettleiar oss, men som også held oss nede (subjugate us). På ein måte misser vi symbola som kan verta ressursar i subjektiviteten vår, men det vi misser, kan samstundes opna opp for at vi kan oppdaga våre indre lover. Vi vert alle tilbydde ein historisk sjanse til å verta autonome, eigenlovgjevarar. Det er ei krevjande oppgåve, ein slags Münchhausen-manøver med å trekkja seg opp av grøfta ved å løfta seg sjølv etter håret, noko som vil seia å skapa seg sjølv berre med egne ressursar. Lykkast ein, kan subjektet kjenna på narsissistisk omnipotens, og i motsett fall kan eit menneske som mislykkast, berre klandra seg sjølv for nederlaget.

Denne mangelen på erfaringar av den andre personen, som skaper symbolsk utarming av subjektet, kan også studerast ved tendensen til at avstanden mellom generasjonane vert oppheva, slik at den yngre generasjonen ikkje lenger skal introduserast til symbola til den eldre generasjonen. Det er likskap mellom generasjonane, ingen autoritetsrelasjon, og difor inga opplæring og sosialisering av barn og ungdom. Ungdommen er isolerte i kronologisk forstand, fordi det er vanskeleg å ha symbolsk meningsfulle framtidsprosjekt, det finst heller ikkje ei fortid med eit lager av minne frå tidlegare generasjonar. Den vertikale relasjonen mellom generasjonar har vorte til ein horisontal relasjon mellom samtidige og like subjekt. Symbolske differansar har vorte overflødige. Generasjonsskilja mellom foreldre og barn og lærar og elev er viska ut. Læraren står ikkje andsynes eleven med kunnskap, visdom og autoritet, læraren er omdanna til ein likestilt mentor, eller Coach, som ikkje skal overføra kunnskap til den oppveksande generasjonen, men inspirera elevane til å ta kontrollen over eiga læring. Alle er på det same nivået, og som Hanna Arendt (1906–75) meinte i sin filosofiske antropologi, er det eit vilkår for fridom og pluralisme at den vaksne generasjonen har ansvaret for å læra opp nye generasjonar. Utvisking av generasjonsskilnader fører difor til at overføringa av tradisjonar vert kortslutta og vitale læreprosessar stengde. Vi lever slik sett i ei tid der den oppveksande generasjonen ikkje vert lært opp av den eldre generasjonen, noko som også opnar opp for omfattande kommodifisering av subjektet og framvoksteren av eit irrasjonelt massesamfunn; eit autoritetslaust samfunn som kan vera eit vilkår for at fascistiske «førarar» stig fram på den politiske scenen.

Dufour hevdar at denne antropologiske mutasjonen av subjektet også kan forståast gjennom at det har skjedd ein overgang frå at subjektet kjenner på nevrotisk skuld, til at subjektet opplever ei narsissistisk skam. Det moderne subjektet som vart

definert av Den andre, Gud, nasjonen og lova frå faren, opplevde også ei skuldkjensle til Den andre og ei tvangsmessig skuld over alltid å skuffa Den andre. Det å gjera noko med denne kjensla av skuld og oppnå forsoning tek tid, og det kan vera eit livslangt prosjekt. Å gjera noko med skulda krev eit arbeid og inneber å arbeida med symbolsk mening. Å kjenna på skam involverer berre subjektet sjølv, og det medfører eit krav om ein respons med det same, om lag som at kjensla av svolt og kulde krev direkte svar. Denne skamma er ikkje nevrotisk, men heller schizoid og narsissistisk. Det krevst kontinuerleg respons for å halda skamma borte, og dette narsissistiske subjektet opplever omnipotens når skamma vert halden unna, og opplever avmakt og kjenner på den totale fiasko når skamkjensla trengjer igjennom.

Det postmoderne subjektet får også eit svekt egideal og vert difor tappa for dei symbolske ressursane i overegget der lova er innskriven. Dette fører til at det skuldfrie subjektet ikkje treng å halda rekneskap over handlingane sine, subjektet slepp unna ei kvar grunngjeving, og handlingskapasiteten og autonomien vert svekt når det ikkje finst grunnar for å handla. Det postmoderne subjektet har mist det symbolske innhaldet, har svekte egideal og framstår innimellom som aggressiv og valdeleg, som eit barn som rasar av sinne når det opplever frustrasjonar, og dette avsymboliserte postmoderne subjektet svingar mellom ei narsissistisk allmaktskjensle og ei total mindreverdskjensle.

Det finst postmoderne måtar å kompensera for denne mangelen på Den andre og den omseggrípande avsymboliseringa av subjektet. Når Den andre personen ikkje finst og kvar enkelt vert sett til den umoglege oppgåva å utvikla autonomi og subjektivitet berre med hjelp av eigne ressursar, kan det stå som ein utveg å gå saman i ein gjeng, eller ei sekt, der alle medlemmane slår segsaman til ein einskap. Dette skaper nye identifikasjonstypar, som mangfaldet av sekter og stammefellesskap, mest kjende gjennom «ekkokammer» innanfor sosiale medium.

Det har også vorte vanleg at menneska utviklar avhengigheit som kompensasjon for fråvær av Den andre personen og den symbolske mangelen. Dersom Den andre ikkje finst, kan ein skriva Den andre inn i ein begjærsorden. Det er dette som er avhengigheit, og denne avhengigheita kan skildrast som ein reaksjon på depresjon og ei flukt inn i tvangshandlingar. Dette kan også arta seg som konsumtvang og tvangsmessig avhengigheit av varer.

Ein annan tendens går endå lenger, slik at det symbolsk utarma subjektet forsøker å ta plassen til Den andre personen. I ytste konsekvens gjev subjektet seg sjølv omnipotens i form av makta over andres liv og død. Dette er alle forsøk på å erstatta Den andre gjennom å slutta seg til ein gjeng eller ei sekt, gjennomføra tvangshandlingar som erstatningar for meningsfulle symbol, eller utføra ekstrem vald. Subjekta i denne postmoderne verda som lir under at det ikkje finst ein Andre person, svingar mellom småkriminalitet, stammefellesskap, «ekkokammer», tvangshandlingar, fanatisme og ekstrem vald.